

<sup>1</sup> Величко А. А., Иванова И. К., Муратов В. М. Геологическая история Русской равнины, Крыма и Кавказа в плейстоцене и возраст палеолитических культур. — В кн.: Природа и развитие первобытного общества на территории Европейской части СССР. — М., 1969, с. 24; Черныш А. П. Палеолитические стоянки Приднестровья и условия жизни их обитателей. — В кн.: Природа и развитие первобытного общества на территории Европейской части СССР. — М., 1969, с. 103.

<sup>2</sup> Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. — М., 1973, с. 60:

<sup>3</sup> Геренчук К. И. Западно-Подольская область. — В кн.: Физико-географическое районирование Украинской ССР. — Киев, 1968, с. 196.

<sup>4</sup> Бондарчук В. Г. Геология Украины. — К., 1959, с. 288—290; Заморій П. К. Четвертинні відклади Української РСР. — К., 1961, с. 64.

<sup>5</sup> Черныш О. П. Дослідження найнижчих мустьєрських шарів стоянки Молодове V в 1962, 1964 рр. — Археологія, 1971, вип. 1, с. 20.

<sup>6</sup> Герета І. П., Харитонов Є. А. Дослідження археологічних пам'яток в Західному Поділлі: — В кн.: Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Львів, 1970; Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. — М., 1973, с. 60.

<sup>7</sup> Лазаренко Є. К., Сердобольський Б. І. Мінералогія Поділля. — Львів, 1969, с. 57—59.

<sup>8</sup> Гладилін В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. — Киев, 1976, с. 66—76.

<sup>9</sup> Гладилін В. Н. К вопросу о технике леваллуа. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. — Л., 1977, с. 29.

<sup>10</sup> Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья. — М., 1965, с. 50.

<sup>11</sup> Там же, с. 81, рис. 51, 3, 5; с. 86, рис. 54, 1—4; с. 92, рис. 60, 1—3.

<sup>12</sup> Черныш А. П. Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья (1946—1957). — В кн.: Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и РНР. — Кишинев, 1960, с. 8, рис. 3.

<sup>13</sup> Черныш А. П. Палеолит..., с. 46.

<sup>14</sup> Колосов Ю. Г. Шайтан-Коба — мустьєрська стоянка Криму. — К., 1972, с. 28, рис. 10; с. 29, рис. 12; с. 31, рис. 13; Колосов Ю. Г. Изучение материалов из Шайтан-Кобы. — МИА, 1971, № 173, с. 165, рис. 3, 1—3.

<sup>15</sup> Заверняев Ф. М. Нуклеуси Хотильовського середньопалеолітичного місцезнаходження. — Археологія, 1973, № 9, с. 57, рис. 2; с. 58, рис. 3:

<sup>16</sup> Смирнов С. В. Леваллуазькі комплекси Дніпровського Надпоріжжя. — Археологія, 1972, № 5, с. 57, рис. 2.

<sup>17</sup> Любин В. П. Мустьєрские культуры Кавказа. — Л., 1977, с. 31, рис. 14.

<sup>18</sup> Ранов В. А. К изучению мустьєрской культуры в Средней Азии. — МИА, 1971, № 173, с. 213, рис. 1.

<sup>19</sup> Черныш А. П. Ранний..., с. 50, 90—95.

<sup>20</sup> Там же, с. 90—95.

<sup>21</sup> Анисюткин Н. К. Раннемустьєрское местонахождение Осыпка и некоторые вопросы зубчатого мустье в междуречье Днестра и Прута. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. — Л., 1977, с. 10.

<sup>22</sup> Смирнов С. В. Вказ. праця, с. 60, рис. 3, 1, 6.

<sup>23</sup> Колосов Ю. Г. Шайтан-Коба..., с. 78, рис. 33, 2, 4, 7.

<sup>24</sup> Любин В. П., Соловьев Л. Н. Исследование Малой Воронцовской пещеры на Черноморском побережье Кавказа. — МИА, 1971, № 173, с. 34, рис. 15, 4, 12; Любин В. П. Нижний палеолит. — В кн.: Каменный век на территории СССР: — М., 1970, с. 32, рис. 5.

<sup>25</sup> Кетрару Н. А. Палеолитические и мезолитические местонахождения в бассейне р. Реут. — В кн.: Антропология Молдавии. — Кишинев, 1969, с. 43, табл. VII.

## О. Г. ВАНГОРОДСЬКА

### Вироби з янтарю

### в культурах енеоліту і бронзи України

Важливими факторами розвитку стародавніх суспільств були обмін і торгівля. При розробці питань обміну велике значення мало картографування пунктів знахідок виробів з рідкісних матеріалів: обсидіану, нефриту, лазуриту, янтарю тощо з врахуванням місця добування та поширення знахідок. Такий метод дає можливість судити про переміщення від джерел добування й виробництва, встановити ареал впливів сировинних джерел та виявити напрями стародавніх торговельних шляхів, в яких велику роль відіграла річкова система.

В Європі прикладом обміну прикрасами з рідкісних і цінних матеріалів може служити розповсюдження виробів з янтарю. Янтар —

«сонячний камінь» — легко піддається обробці. Згідно з віруваннями багатьох стародавніх народів він має таємничу магічну силу. Дослідники неодноразово відзначали поширення виробів з янтарю далеко від місця їх виготовлення. Наприклад, балтійський янтар періоду неоліту — бронзи відомий майже в усіх країнах Східної Європи аж до Заполяр'я. Численні знахідки його є й на Україні. При цьому важливо відмітити, що вироби призначалися для обміну<sup>1</sup>.

Роль янтарю в обміні стародавніх племен розглядалася спеціалістами недостатньо. Робилися спроби картографування основних шляхів розповсюдження неолітичного янтарю. До недавнього часу єдиною найбільш повною була карта Л. В. Ванкіної<sup>2</sup>, в якій територія України не враховувалась.

І. А. Лозе картографувала знахідки янтарю епохи неоліту на Європейській частині СРСР, зокрема в басейнах Дніпра і Дністра, де знаходяться природні родовища янтарю й викопних смол. Вона ж склала карту поширення східноприбалтійського янтарю в пам'ятках культури шнурової кераміки басейнів Дніпра і Дністра<sup>3</sup>.

В цій статті подаємо карту розповсюдження янтарю на території України в епоху неоліту — бронзи, яка доповнює карту, складену І. А. Лозе, наводимо джерела добування сировини, шляхи поширення виробів та їх характеристику.

Янтар на території УРСР відомий уже з палеолітичних пам'яток Добронічівка, Межиріччя та ін., але тоді він ще не був предметом широкого обміну. На думку спеціалістів, він місцевого походження і добувався в районі Дніпра, де зустрічається у відкладеннях правого берега на південь від Києва<sup>4</sup>.

Янтар у неолітичних пам'ятках України не знайдено, зате в Прибалтиці він набуває в цей час найбільшого розповсюдження. Як видно з виробів, знайдених у східних від Прибалтики областях (Карелія, басейн Волги та Оки, північно-західні області РРФСР), найбільш поширений обмін янтарем був у розвинутому неоліті та в його кінці — на початку бронзової доби<sup>5</sup>.

Найраніші знахідки янтарних виробів у басейнах рік Дніпра та Дністра відомі на пам'ятках неолітичної епохи, які належать до пізнього етапу трипільської культури. Три могильники софійського типу знаходяться в районі Києва (Червоний Хутір, Завалівка, Софіївка) і один усатівського типу в гирлі Дністра на узбережжі Чорного моря (Усатове — Великий Куяльник). Знахідки нечисленні, це різні за формою намистини.

В могильнику поблизу с. Завалівка<sup>6</sup> виявлено дві янтарні намистини еліпсоїдної форми з циліндричними отворами (рис. 1, 1). Найбільш близьким аналогом їм є янтарна намистина з поселення Тамула (заклучна стадія культури ямково-гребінцевої кераміки в Прибалтиці)<sup>7</sup>. Намистини Червонохутірського<sup>8</sup> та Софіївського<sup>9</sup> могильників дещо інші: в першому вони циліндричні, з біконічними отворами, в другому — біконічних і циліндричних форм. На пам'ятці Усатове — Великий Куяльник<sup>10</sup> знайдено одну янтарну намистину у вигляді плоского кружальця товщиною 0,4 см. Знахідки янтарних намистин на пам'ятках софіївського і усатівського типів підтверджують їх культурну і хронологічну близькість. Аналоги згаданим намистинам є на неолітичних пам'ятках культури ямково-гребінцевої кераміки Лубанської рівнини в Прибалтиці<sup>11</sup>.

У ранньому періоді епохи бронзи янтар на території України більш поширений. Помітна також і більша різноманітність виробів. Відомо 18 пам'яток цього часу зі знахідками янтарю. Розглянемо їх у хронологічному порядку.

П'ять з цих пам'яток відносяться до культури кулястих амфор Поділля і Волині (Довге, Анета, Сколобів, Коцюбинці, Іванне). Янтарні прикраси з поховання в с. Довге на Тернопільщині представлені 10 намистинами<sup>12</sup>. Вони мають циліндричну трубчасту форму, округлі або

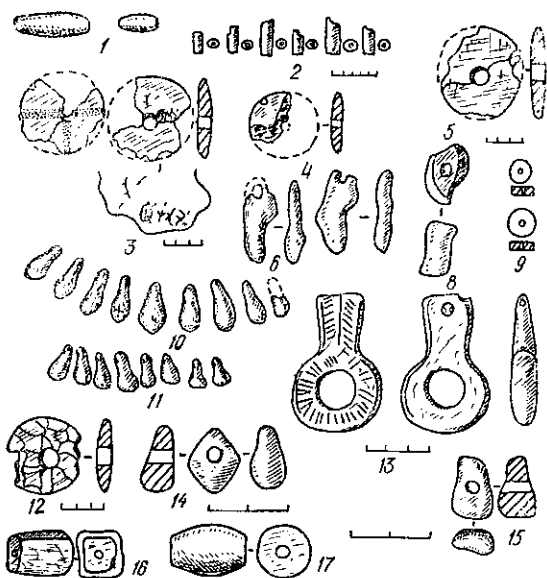


Рис. 1. Янтарні вироби епохи енеоліту—бронзи з території України.

На мистини: 1 — Завалівка; 2 — Довге; 9 — Стрільче; 10 — Пролетаріат; 11 — Стрільця; 15 — Ворошиловград; 16 — Заповітне; 17 — Широке. Підвіски: 3 — Іванне; 4 — Дусанів; 5 — Хоростків; 6—8 — Стрільче; 12 — Стрільця; 13 — Ходосовичі; 14 — Новомикільське.

з округлим просвердленим отвором у центрі.

Привертає увагу янтарна підвіска з с. Іванне Ровенської обл.<sup>15</sup> Це округлий, лінзовидний в поперечному розрізі диск з округлим просвердленим отвором у центрі, фрагментований. Його діаметр 11,5—12 см, товщина 1,4, діаметр отвору 2,5 см. На думку І. К. Свешнікова, автора цієї знахідки, підвіска була амулетом. Вона прикрашена з одного боку солярним знаком у вигляді хреста, сторони якого утворюють чотири рядки невеликих округлих заглиблень, з другого боку — схематичне зображення трьох людських постатей з піднятими догори, немов для молитви, руками. Перша — найбільша постать має підкреслені ознаки чоловічої статі, вона озброєна луком та стрілами. Дві інші менших розмірів і немов підпорядковані першій. Поруч з третьою фігурою видно ще кілька нарізок. Через погану збереженість ці знаки не піддаються розшифровці (рис. 1, 3). Автор знахідки вважає, що зображена на підвісці композиція символізує сцену поклоніння божеству, вірогідно, сонцю.

Подібні янтарні підвіски, прикрашені солярним знаком — хрестом, відомі з поховань культури кулястих амфор у Польщі — з Жежинька і Шварценова<sup>16</sup>. Для схематичних фігур на підвісці з с. Іванне аналогів серед пам'яток культури кулястих амфор немає. До того ж жодна з відомих підвісок цього типу не відповідає їй за розміром.

Наступна група пам'яток (10 пунктів), де знайдені янтарні вироби, відноситься до культур шнурової кераміки: підкарпатської, городцько-здовбицької та середньодніпровської. Знахідки на пам'ятках підкарпатської культури (Стрільче, Рокитне, Дусанів, Хоростків)<sup>17</sup> представлені різноманітними виробами. В кургані біля с. Дусанів Львівської обл., який відноситься до раннього етапу подільської групи підкарпатської культури, трапились фрагменти янтарної підвіски у вигляді округлого диска з отвором у центрі (рис. 1, 4). Округла дисковидна підвіска з більшим центральним і меншим бічним отворами з Хоросткова належить до другого етапу подільської групи підкарпатської культури (рис. 1, 5).

овальні в перетині, з поздовжнім округлим у плані отвором (довжина 2—3,7 см, діаметр намистини 0,9—1,4 см, отвору 0,4—0,6 см) (рис. 1, 2). Аналогічні намистини відомі з поховання № 1 поблизу сіл Сверчина і Богуцина (Польща)<sup>13</sup>, яке відноситься до культури кулястих амфор, а також серед янтарних виробів культури ямково-гребінцевої кераміки з Лубанської рівнини в Прибалтиці. Ще кілька таких же намистин знайдено і в похованнях сіл Анета і Сколобів Житомирської обл.<sup>14</sup> В с. Сколобів трапились одна ціла і дві розкришені циліндричні намистини з прозоро-червоного янтарю (довжина 2,8 см, діаметр 1 см), в с. Анета — уламки подібних намистин. В с. Коцюбинці виявлено янтарну підвіску в формі коліщатка

В кургані № 2 біля с. Рокитного Львівської обл., який відноситься до другого етапу верхньодністровської групи підкарпатської культури, також знайдено фрагмент янтарної підвіски у вигляді диска з круглою свердловиною. З с. Стрільче Чернівецької обл. походять плоскі округлі намистини і три підвіски з янтарю, прямі аналоги яким відсутні.

Дві з них за формою нагадують підвіски з зубів оленя, відомі в деяких енеолітичних культурах, а також янтарні зубовидні підвіски з пізньонеолітичних пам'яток Прибалтики, третя має форму, близьку до ромба. В її центрі розташована кругла свердловина, а на одному з боків — жолобчасте заглиблення (рис. 1, 6—9).

Янтарні підвіски у вигляді округлого диска з одним-двома отворами з сіл Рокитне, Дусанів, Хоростків та плоскі округлі намистини з с. Стрільче належать до типу виробів, характерних для культури кулястих амфор<sup>18</sup>, і вказують на її зв'язки з культурою шнурової кераміки. Цей факт є підтвердженням для тих дослідників, які частково синхронізують ці культури<sup>19</sup>.

На поселенні Городок, яке відноситься до городоцько-здовбицької культури, виявлено руменіт — карпатську викопну смолу.

До середньодніпровської культури відносяться п'ять пунктів зі знахідками янтарю (Печкурі, Стрілиця, Пролетаріат, Ходосовичі, Ганте)<sup>20</sup>. На них виявлено два типи підвісок і намистин з янтарю. Найчисленніший тип намистин — видовжено-овальні (краплеподібні) з отвором на одному кінці. Вони походять з пунктів Печкурі, Пролетаріат, Стрілиця і налічують 50 екз. (рис. 1, 10, 11). Аналогічні за формою намистини, але з отворами, які проходять через бокову і верхню сторони, трапляються серед пізньонеолітичних виробів з Лубанської рівнини<sup>21</sup>. В могильнику поблизу с. Стрілиця виявлено підвіску в формі плоского кружальця з великим отвором у центрі — аналогічну підвіскам, знайденим на пам'ятках підкарпатської культури з Хоросткова, Дусанова (рис. 1, 12). В уроч. Мошка біля с. Ходосовичі трапилася підвіска у вигляді пластинки трапецеївидної форми, поєднаної з плоским кружальцем з великим отвором у центрі (ключовидна). У верхній частині пластинки зроблено заглиблення, з якого в бічні сторони просвердлено отвори для кріплення підвіски. Один з плоских боків підвіски прикрашений короткими нарізними лініями, які І. І. Артеменко трактує як промені сонця і дерево життя (рис. 1, 13). Можливо, що янтарні підвіски у вигляді округлого диска з одним-двома отворами є прототипами численних пряжок подібної форми з інших матеріалів, які характерні для культури багатоваликівої кераміки, а також добре відомі в епоху пізньої бронзи в пам'ятках зрубної культури<sup>22</sup>. В с. Гатному Київської обл. знайдено янтарну намистину.

Всі описані пам'ятки знаходяться переважно в лісостеповій зоні України, в басейнах річок Дніпро і Дністер, тому особливо цікаво, що дві з них знаходяться в степовій зоні і належать до донецької групи катакомбної культури. В с. Новомикільське Ворошиловградської обл.<sup>23</sup> в кургані № 1, поховання № 6 знайдені дві янтарні підвіски ромбічної й трапецеївидної форми з просвердленими округлими отворами (рис. 1, 14, 15). При розкопках у Ворошиловграді<sup>24</sup> в кургані № 3, поховання № 9 знайдено дві янтарні чотиригранні призматичні намистини з подовжніми просвердленими округлими отворами (рис. 1, 16) з непрозорого темного янтарю. Аналогії знахідкам з Новомикільського і Ворошиловграда поки що невідомі. В культурах середнього періоду епохи бронзи вироби з янтарю невідомі.

До епохи пізньої бронзи належать три пункти зі знахідками янтарю (с. Широке, радгосп «Степовий» в с. Заповітне, Лук'янівський курган під Каховкою)<sup>25</sup>, які відносяться до пам'яток білозерського етапу зрубної культури. В кургані № 2, поховання № 2 с. Широке і в кургані № 1, поховання № 1-радгоспу «Степовий» виявлено три янтарні намистини біконічної форми з просвердленим подовжнім округлим отвором, які

аналогічні намистині з Лук'янівського кургану (товщина 1 см, діаметр намистини 0,7 см, отвору — 0,5 см) (рис. 1, 17).

Всі знахідки виробів з янтарю на території УРСР можна поділити на два види: намистини та підвіски п'яти типів. Намистини циліндричні, еліпсоподібні, у вигляді плаского кружальця, біконічні, краплеподібні; підвіски у вигляді коліщатка з одним-двома отворами, ключо-, зубо-, трапеціє-, ромбоподібні.

Янтарні намистини видовжено-овальної форми (краплеподібні), еліпсоподібні, біконічні, у вигляді плаского кружальця, циліндричні та підвіски у вигляді коліщатка, ключеподібні у великій кількості зустрічаються на пам'ятках другої половини III — першої половини II тисячоліття до н. е. Прибалтики, а також в культурі кулястих амфор Польщі, Словаччини, НДР.

Порівняльна характеристика й спектральний аналіз зразків з Русанова, Стрільче, р. Бережниця<sup>26</sup> підтвердили наявність на території УРСР східноприбалтійського янтарю (більшість виробів виготовлена з жовтого прозорого янтарю без червонястих відтінків). А такий янтар характерний для Прибалтики. Український янтар має буро-червонясте забарвлення і слабку світлопроникність<sup>27</sup>. З цього можна зробити висновок, що вироби з янтарю на Україні періоду енеоліту — бронзи переважно є імпортом і фіксують торговельні зв'язки з Балтикою. Але необхідно відзначити, що на поселенні Городок, як було встановлено інфрачервоною спектрограмою, виявлено руменіт (карпатська викопна смола). І на пам'ятках катакомбної культури вироби з янтарю виготовлені також, очевидно, з місцевого матеріалу.

Таким чином, виявлення виробів з янтарю на пам'ятках енеоліту — бронзи на території УРСР доповнило карту, складену І. А. Лозе, відзначило зміни шляхів обміну янтарем<sup>28</sup>.

На берегах Дніпра та притоках Прип'яті виявлено 16 пунктів зі знахідками янтарних виробів: північний пункт — могильник в с. Пічкурі, розташований на березі р. Остер, лівій притоці р. Сож. Найпівденніший пункт — с. Широке на узбережжі Чорного моря. В басейн Дніпра янтар міг проникати через Західну Двіну. Важко уявити, яким чином янтар потрапив у басейн Прип'яті, хоча не виключено, що він з'явився тут з більш західних і північно-західних областей, підтверджують це знахідки однотипних янтарних виробів на пам'ятках племен культури шнурової кераміки на території України і сусідніх територіях розповсюдження пам'яток культури кулястих амфор. У даному зв'язку виникне питання про роль басейну Вісли в поширенні янтарю.

Пункти з янтарними виробами трапились також і вздовж Дністра: найпівденніший — на узбережжі Чорного моря, недалеко від гирла Дністра (Усатове — Великий Куяльник), а найпівнічніший — у верхній течії Дністра (Дусанів). Можливо, шляхи проникнення янтарю в басейн Дністра пролягали через притоки Прип'яті, але вірогідніше, що він теж з'явився тут з більш західних і північно-західних областей. Найсхідніший пункт виявлення янтарю на території УРСР — на правому березі Сіверського Дінця (Ворошиловград) (рис. 2, карта).

Зі сказаного видно, що в другій половині III — першій половині II тисячоліття до н. е. східноприбалтійський янтар на території УРСР поширювався переважно в басейнах Дніпра і Дністра. Хронологія пам'яток зі знахідками янтарних виробів України та Прибалтики може бути визначена лише приблизно: детальні критерії для її уточнення поки що відсутні, а датування і періодизація археологічних культур Прибалтики розроблені ще недостатньо.

Попередньо можна сказати, що янтарні вироби з пам'яток трипільської культури, культури кулястих амфор, раннього етапу подільської групи і другого етапу верхньодністровської групи підкарпатської культури відповідають знахідкам культури ямково-гребінцевої кераміки в Прибалтиці (Лубанська рівнина), а вироби з пам'яток середньодніпровської культури, пізнього етапу подільської групи підкарпатської

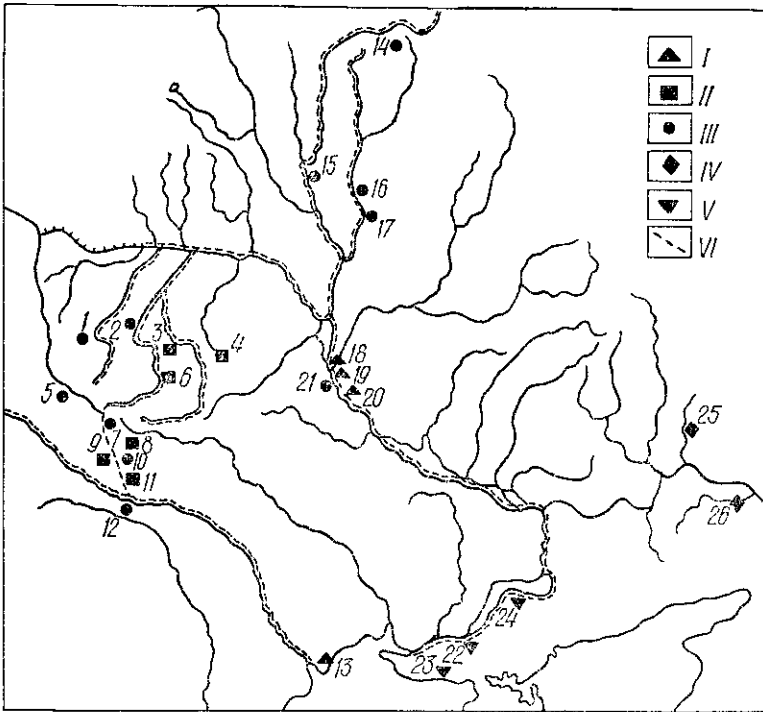


Рис. 2. Карта поширення янтарних виробів в епоху енеоліту — бронзи на Україні:

1 — Городок; 2 — Бережниця; 3 — Анета; 4 — Сколобів; 5 — Рокитне; 6 — Іванне; 7 — Дусанів; 8 — Остапове; 9 — Довге; 10 — Хоростків; 11 — Коцюбинці; 12 — Стрільче; 13 — Усагове — Великий Куяльник; 14 — Пічкурі; 15 — Ходосовичі; 16 — Пролетаріат; 17 — Стрільця; 18 — Завалівка; 19 — Червоний Хутір; 20 — Софіївка; 21 — Гатне; 22 — Лук'янівський курган під Каховкою; 23 — Широке; 24 — Заповідне; 25 — Новомицьке; 26 — Ворошиловград; I — пункти знаходок на пам'ятках трипільської культури; II — культури кулястих амфор; III — культури шнурової кераміки; IV — катакомбної культури; V — зрубної культури; VI — шляхи поширення.

культури, культур шнурової кераміки відповідають знахідкам з пізньонеолітичних пам'яток Прибалтики (Лубанська рівнина, Куршська Коса). Крім того, чотири вироби з янтарю трапилися в похованнях катакомбної культури і три пункти з янтарними виробами відомі в межах поширення пам'яток білозерського етапу зрубної культури. Не виключено, що ці вироби місцевого походження, свідченням чого є наявність природних родовищ янтарю на території України і знахідки виробів з місцевого янтарю на пам'ятках палеолітичних, а також наступних епох. Питання про їх походження потребує подальших досліджень.

Таким чином, на Україні вироби з янтарю набули поширення в епоху енеоліту — бронзи, особливо ранньої бронзи. Матеріали статті є свідченням досить тісних економічних зв'язків населення України епохи енеоліту — бронзи зі Східною Прибалтикою, зокрема з районом Лубанської рівнини та деякими районами Західної Європи.

О. Г. ВАНГОРОДСКАЯ

### Изделия из янтаря в культурах энеолита и бронзы Украины

Резюме

В статье впервые ставится вопрос о путях распространения янтаря на территории Украины в эпоху энеолита и бронзы, детально характеризуются типы янтарных изделий на Украине и делается попытка выяснить источники сырья и производства. На основании изучения материала автор приходит к выводу о тесных связях территории Украины с Восточной Прибалтикой в период энеолита — бронзы и приводит карту распространения янтарных находок на Украине.

- <sup>1</sup> Гурика Н. Н. К вопросу об обмене в неолитическую эпоху. — КСИА АН СССР, 1973, вып. 138, с. 21.
- <sup>2</sup> Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. — Рига, 1970, с. 113, рис. 145.
- <sup>3</sup> Лозе И. А. Вопросы картографирования находок янтаря эпохи неолита на Европейской части СССР — ИАН ЛССР, 1980, № 9, с. 73—86.
- <sup>4</sup> Шовкопляс И. Г. Добраничевская стоянка на Киевщине. — МИА, 1972, вып. 185, с. 186.
- <sup>5</sup> Лозе И. А. Указ. соч., с. 77.
- <sup>6</sup> Круц В. О. Новый могильник Софіївського типу біля с. Завалівка на Дніпрі. — Археологія, 1968, вып. 21, с. 129.
- <sup>7</sup> Янитс Л. Ю. Новые данные по неолиту Прибалтики. — СА, 1954, № 19, рис. 6, 3.
- <sup>8</sup> Даниленко В. М., Макаревич М. Л. Червонохутірський могильник мідного віку з трюспаленням. — АП, 1956, вып. 6, с. 97.
- <sup>9</sup> Захарук Ю. М. Софіївський тілопальний могильник. — АП, 1952, вып. 4, с. 117.
- <sup>10</sup> Патокова Э. Ф. Костяные и роговые изделия из Усатова. — МАСП, 1962, № 4, с. 192.
- <sup>11</sup> Лозе И. А. Новый центр обработки янтаря эпохи неолита в Восточной Прибалтике. — СА, 1969, № 3, с. 132, рис. 5.
- <sup>12</sup> Малеев Ю. М. Мегалітичні гробниці на Тернопільщині. — Археологія, 1971, № 2, с. 58.
- <sup>13</sup> Kozłowski L. Groby megalityczne na wschod od Odry. — Kraków, 1921, tabl. 10, 8, 13.
- <sup>14</sup> Левицький І. Ф. Пам'ятки мегалітичних культур на Західному Поділлі. — Антропологія, 1929, т. 2, с. 220.
- <sup>15</sup> Свешніков І. К. Нове поховання кулястих амфор на Ровенщині. — Археологія, 1973, № 11, с. 63—69.
- <sup>16</sup> Wislanski T. Kultura amfor Kulustych w Polsce polnocno-zachodniej. — Kraków, 1966, rys. 6, 35, 36; 16, 7; 68, 6.
- <sup>17</sup> Свешніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III—на початку II тисячоліття до н. е. — К., 1974, с. 31, 59, 62, 66, 82, 94.
- <sup>18</sup> Wislanski T. Op. cit., rys. 2, 7; 26, 12; 35, 1, 2.
- <sup>19</sup> Свешніков І. К. Історія населення..., с. 61, 165.
- <sup>20</sup> Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы. — М., 1967, с. 54—55.
- <sup>21</sup> Лозе И. А. Новый центр обработки..., с. 131.
- <sup>22</sup> Березанская С. С. Об одной из групп памятников средней бронзы на Украине. — СА, 1960, № 4, с. 29, рис. 4.
- <sup>23</sup> Братченко С. Н. Отчет Северско-Донецкой экспедиции в 1972 г. — НА ИА АН УССР, 1972/33, с. 13.
- <sup>24</sup> Писларий И. А. Отчет о работе Северско-Донецкой новостроечной экспедиции в 1974 году. — НА ИА АН УССР, 1974/13, табл. XXXIII.
- <sup>25</sup> Отрощенко В. В. Новый курганный могильник белозерского времени. — В кн.: Скифский мир. Киев, 1975, с. 201.
- <sup>26</sup> Лозе И. А. Вопросы картографирования..., с. 76, рис. 3.
- <sup>27</sup> Сребродольский Б. И. Янтарь Украины. — Киев, 1980, с. 10.
- <sup>28</sup> Лозе И. А. Вопросы картографирования..., с. 83, рис. 7.

## І. І. ПОПОВИЧ

### Курган куштановицької культури в с. Невицьке на Закарпатті

Для вивчення історії та культури Закарпаття ранньозалізної доби важливе значення мають матеріали могильника з с. Невицьке на Ужгородщині.

1978 р. Закарпатська новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР розкопала курган № 1, що входив до групи з чотирьох насипів. Могильник розташований на північній околиці села, в уроч. Рибник, яке займає праву терасу р. Уж, що вузькою смугою простягається між гірськими пасмами південних відрогів Карпат. Уроч. Рибник знаходиться біля підніжжя Невицького замку — відомої середньовічної пам'ятки, на місці якого в епоху раннього заліза розміщувалось гальштатське городище.

Кургани розміщені на рівнинній місцевості, обмеженій р. Уж та її рукавом, що з півдня прилягає до с. Невицьке, на площі 3,5 га з